

jelent (273. l.), hanem januárt. A vers is „esztendő forgás”-ról, az újévről beszél. — Az 5. sz. költemény 34–35. sorával kapcsolatban utalni kellene Horatius híres szavaira: „Quo semel est imbuta recens, servabit odorem testa diu” (Epist. I. 2: 69–70). Pécseli ezeket írja át. — A 7. vers magyarázataiban a rózsacset, ruta, sállya értelmezéséhez Melius *Herbárium*-ára kellene utalni. (Az 1962-es kiad. 69, 188, 177. l.) — A Csulyak-féle könyvjegyzék 94. számának szerzője Theodor Zwinger. — Nincs feltüntetve több műnél, hogy a Régi Magyar Könyvtárba tartozik. Így a 231. sz. = III. 861, a 266. sz. = III. 998, a 299. sz. = II. 104, a 300. sz. = I. 466, a 358. sz. (Georgievics!) = III. 921. — A 388. lap egyik jegyzete találgatja a *tángál* jelentését, holott országszerte „eldönget” értelemre használatos. Itt is azt jelenti. — A 29. vershez részletesebb jegyzet kellene Rákóczi Lajosról. — A 33. vers címében nem „Mars napját” kell fordítani, hanem *kedd*-et. — Az 50. vers 14. versszakához (397. l.) ismerettni kellene, hogyan felejtette el nevét Messala Corvinus. (Melyik antik szerzőre megy vissza ez az anekdóta?) — Az 53. vers 63–64. sora („Az hamis bírónak bőrit székre vonták”) szintén felvilágosításra szorul. A Hérodotoszból (V. 25) ismert történetet nemrég Borzsák István magyarázta meg (*Az antikritás XVI. századi képe*, Bp. 1960. 379–82. l.). — Nyéki Vörös Mátyás szövegéhez több nyelvi értelmezés kellene. A 139. lap 180. sorában dúdoló = gúnyoló, a 167. lap 1239. sorában kerülned = kerülgetned, a 169. lap 1297 sorában elővett = kedvezett, a 172. és 173. lapon *veza* szó, a 174.-en a *borgyalu* maradt értelmezés nélkül. Ha a *dömöckit* magyarázzuk (180. l.), a *frengyiát* miért nem? (Vö. SzófSz. 86. l.) — A 215. lapon a *kölykök* értelme: kutyakölykök. — A 97. sz. vers 25. sorában (234. l.) a „vesd meg ember” nem annyit jelent, hogy „fontold meg” hanem „számold ki” (számvetés!). — A *duskát inni* (238. l. 158. sor) nem versenyivásra vonatkozik, hanem az „ex”-re. A *falt vakar* (u. o. 163. sor) értelmé nem lehet „eltávozik”, hiszen a következő szakaszban ezt olvassuk: „El nem szabad mened”. — A 248. lapon felsorolt bibliai könyvek közül Jeremiás könyve és siralmai kimaradtak, holott hivatkozás történik rájuk a 201, 202, 199. lapokon. Említeni kellett volna, hogy az Esdrás II. könyve a protestánsoknál Nehémiás neve alatt szerepel.

A Régi Magyar Költők Tára XVII. századi 2. kötetének kiemelkedő érdeme, hogy igen kiterjedt anyaggyűjtés alapján a század első harmadát szinte átvilágítja, s a magukban talán nem nagy jelentőségű költői egyéniségeket a magyar irodalom fejlődésének egészébe tudja beállítani. Ez minden kritikai kiadás igazi feladata, s ha szerkesztői elérték, nyugodtak lehetnek jó munkájuk felől.

Bán Imre

FÁBRY ZOLTÁN ÉS A MAGYAR IRODALOM

Fábry Zoltán 1955 óta megjelent köteteiben többnyire régebben írt cikkeit, tanulmányait adja közre, megjelenésükkor ezek mégis az újdonság és meglepetés ízével hatnak, s minden egyes esetben a magyar irodalom jelentős eseményeként tartatnak számon. Magyarországon nemzedékek nőttek föl, anélkül, hogy ismertük volna Fábry Zoltánt, aki első jelentkezésétől máig, mint a vox humana tudatosan elkötelezett öre, az írástudók és értők lelkiismeretének élesztetője, felrázója, ha kellett, számonkérője volt. Első köteteit fel lapozva (*Korparancs*, 1934; *Fegyver s vitéz ellen*, 1937.) a két világháború közötti magyarországi irodalom — sorok mögé bújtatott és föld alá kényszeri-

tett antifasizmusának — kutatóját megdöbbeníti a korabeli Fábry vészharang-kongató szava, szókimondó bátorsága.

Fasizmus ellen a saját fészkében harcolni, egyenlő a halállal. Kommunista íróink vagy emigrációba, vagy a föld alá kényszerültek, — sok esetben sajnos a szó elsődleges értelmében. Sikerült is Magyarországon csendet teremteni, s a fasizmus embertelensége elleni tiltakozás csak az egyes ember egyedivé szublimálódott szenvedés-lírájában kaphatott hangot. Nacionalista frázisgözzel sikerült akkora ködöt teremteni, hogy az még magasabban fekvő szellemi tájainkat is belepte, melyben célt és irányt tévesztettek szellemi és társadalmi életünk jobb sorsra érdemes potenciáit hordozó törekvések. Az embertelenség eluralkodásának láttán sokan bújtak volna önmagukba, hogy a „humánusot” átmentsék jobb korokba, de a fokozódó barbárság az elefántesontornyokat is megremegtette, s kikényszerítette a szót: „vétkesek közt cinkos aki néma”. A babitsi axióma azonban a maximumot jelenti, amit a polgári magyar irodalom humanizmusa e korban kitermelt önmagából, s az önvallomásnál tovább nem igen jutott. A nemzetiszínű köd beborított mindent, elnyelte és megfojtotta a magyar irodalomnak azt a kevés számú tisztá-szeműjét, akik mert látni mertek, nem kerülhették el a haláltáborok tragikus sorsát. Eltűntek, mintha nem is lettek volna, s nemcsak a kortárs irodalomból hullottak ki szinte észrevétlenül, az utóélet is mostohán bánt hagyatékukkal, több mint tíz év kellett, hogy kiásuk „elsüllyedt irodalmunkat”. Leleplező, tudatosító, igazságra döbentő szó nálunk nem juthatott nyilvánosságához.

Ilyen körülmények között a viszonylag szabadabb csehszlovákiai magyar szónak hivatása lett: kimondani az itthoni elnémítottak helyett is a figyelemzavaró igazságot. Fábry Zoltán ebből a felismerésből hivatástudatot formált, figyelmét, szellemi erejét a kommunizmus, a humánus legnagyobb ellenségének, a fasizmusnak leleplezésére és ostromozására koncentráta. Az éberséget és érzékenységet a világ érverésének kontrolljához az első világháború árkaiban átélte brutális embergyilkolás primér élményei alakították ki benne kitörölhetetlenül egy egész életre. Negyvenéves írói pályáján végigtekintve, munkásságát ő maga jellemzi így: műfajom: antifasizmus. „Antifasizmus, mint műfaj? A korparancs korműfajt kényszerít az íróra. A kikerülhetetlen korparancs az íróval szemben műfaji igénnyel lép fel. Vannak korok, sorsfordulók, amikor maga az írói magatartás lényegül műfajjává. Erasmus és Hutten műfaja a humanizmus volt. A reformáció és ellenreformáció irodalma magát a reformációt és ellenreformációt — a hitvallást — avatta műfajjává. Az abszolutizmus a felvilágosultságot összegezte ily módon. Az imperializmus korában Zola vádászava a J'accuse, műfajjává állandósult: író, ki „nem akart bűnrészes lenni” permanensen élt vele. A korjegyeket hordozó stílus- vagy gondolati rendszer azonos mód műfajjává lényegül.”

Vállalt politikai és kultúrmisszióját, ebből adódó funkcióját Fábry Zoltán teljességgel betöltötte. Az antifasizmus determinálóan hatott élete minden mozzanatára. „Irhattam Rousseauról, Emersonról, vagy Bachról, Tolsztojról és Geothérről, Csokonairól vagy Vörösmartyról: egy gondolatban felvillanón ott volt a mementó: a fasizmust kiérlelő embertelenség tanulsága, lehetősége és valósága.” A felszabadulás után kiadott kötetekinek régebbi és újabb írásai (*A gondolat igaza*. 1955; *A béke igaza*. 1956; *Palackposta*. 1960; *Emberek az embertelenségben*. 1962.) mind a kommunizmus eszméjével azonosult, azzal harci közösséget vállalt író művei. Ha a humanitást veszélyeztetve látta, a leleplezésben, a szellemi erők mozgósításában soha nem volt tekintettel sem a

megtorlásra mindig készenlétben álló hatalom, sem a megalkuvásba menekülő kortársak érzékenységére, önnön élete veszélyeztetésére sem. Többször is meglaktatták vele Kassa és Illava börtöneit, de tántoríthatatlanul írta tovább üzeneteit a pusztulásba kergetett emberiséghez.

Vészharangkongató szava nálunk nem nyert visszhangot — a köd a hangot is elnyeli. A korabeli magyar irodalom nem fogta fel Fábry üzeneteinek értelmét, mintha szakadt harangkötelet ráncigált volna. Visszafelé, a második világháború tragikus eseményei után, sorsigazolta jóslatainak felidézése nemcsak keserű, de sokszor talán kellemetlen érzéseket is kiválthat. Fábryt mégis idézni kell. Az atomimperializmus szülte neofasizmus újra aktivizálta Fábryt, „örzök, vigyázatok a strázsán”, az antifasizmus megint aktuális műfaj lett.

Az antifasizmus a kommunista Fábry internacionális elkötelezettségéből adódó sorshivatása, emellett azonban van egy másik, de ettől elválaszthatatlan, ugyanúgy életet, sorsot betöltő elhivatása: a csehszlovákiai magyarság szellemi életét a provinciális, nacionalizmusokkal béklyózott egy helyben topogásból, sorvadásból fölemelni a tághorizontú, korszerű műveltség és magatartás magasára. Fábrynak, s a tőle elválaszthatatlan progresszív csehszlovákiai magyar szellemiségnek e vonatkozásban is történelmi múltja van. Az alapvetés 1920-al kezdődött, s Ady példáján az „újarcú magyarok” Győry Dezső fogalmazta program vallásával indult: „mindnek kívánom, amit egynek, hiszen közös a nyereség (én minden népet félték attól) amitől félttem az enyém”. Az új eszmény, kialakítani azt az embertípust, aki elemésztve magában a nacionalizmus gátló zavarait, vállalja a sorsából adódó szerepet: hídnak, összekötőnek lenni népek kultúrája között. „Volt egy hitünk, volt egy álmunk; a szlovenszkói magyar szellemiség lesz az az archimédesi pont, amely kiforgatja sarkaiból az addig volt tespedt, konok, elmeszesedett beteg magyar életet. A régiak veszélyt szimatoltak bennünk, de mi magyar haszonra készülődtünk. Mi előbb gyerekes hittel, később teljes tudatossággal csak egyet éreztünk: küldetésünk igényét, jogát, és kötelességét. Ez a felismerés Szlovenszkon első számú céllá lényegült. Egy kisebbség vállalta a Magyarországon akadályozott, vagy vegetáló többség progresszív munkakörét.” Ebből az erkölcsi-politikai magatartásból sikerült egy olyan szellemi légkört kialakítani, hogy íróink — Móricz, Kassák — jövőt remélő hitük megújulására ide, Szlovenszkóra zarándokoltak. Innen indult 1930-ban az a magyar politikai élet „felsőbb” régióiban nagy riadalmat keltő delegáció, mely Petőfi budapesti szobrára a közép-európai népek színeivel díszített, vörös szalaggal átfogott koszorút akarta elhelyezni. A népi írók mozgalma pozitív töltésű munkásságához az indíttatást a Sarlós mozgalomtól kapta. A népfretpolitika gyakorlati megvalósítására — mozgosítva a magyarországi progresszív irodalmat is — minden magyarországi újságot megelőzve, a Moravská-Ostrava-i kommunista Magyar Nap mutatta a példát.

Nagy irodalmat, az évszázados tradíciókkal bíró erdélyi irodalomhoz hasonlót a magyar kultúrának ez a fiatal hajtása nem adhatott, de létrehozott egy költészetet, mely magán viselte az újfajta szellemiség arculatát, s kinevelt egy értelmiségi—munkás gárdát, mely önzetlenül, hittel vallotta:

„sosem magunkért, mindig másért
hirdettünk többet, mint magunk:
jobb lenni ösztönünknel, s másnál,
s tartani minden gátomlásnál
élő gátnak szívünk és agyunk.”

Győry Dezső, de különösen az Észak-Csehországban élő Forbáth Imre költészetete a művészi megvalósítása a népeket és kultúrákat összekötő hid eszméjének. Győrynek az „újarcú magyarok” indíttatásában volt nagy szerepe, Forbáth Imre a nemzetközi kultúrértékek kölcsönös átlényegítésére mutatott példát. A prágai irodalmi avantgard „útítársaként” a korabeli cseh líra megtermékenyítően hatott versművészetére, legújabbban cseh nyelven írt aforizmái Csehszlovákia-szerte népszerűek.

A legfőbb szellemi mozgósító, hűséget, bátorságot példázó élő ember-eszménye ugyanúgy szerves, elkülöníthetetlen része munkásságának, mint antifasizmusa. Azon írásait, melyekben a mondanivaló túlsúlya mégis erre esik „*Hidak és árkok*” címmel jelentette meg 1957-ben. „Embernek megmaradni az embertelenségben, hidnak és útnak árkok és hinárok gyilkos és szennyes útvesztőjében: ezt sugalmazni, tudatosítani és ha lehet — példázni: ezért és nem másért álltak össze könyvvé e kötet írásai” — írja a könyv előszavában.

1938-cal a csehszlovákiai magyarság tragikus évtizede kezdődött. Magyar, szlovák és német fasiszta terror, frázisos, farizeus burzsoá nacionalizmus Szlovenszko szépen alakuló történelmi példázatának még a gondolatát is üldözték. A tényleges felszabadulást 1948-ban a „gottwaldi jégtörő február napja” hozta meg, s a felszabadulás utáni szlovákiai magyar irodalom története tulajdonképpen 1948. december 15-én, az „Új Szó” az első felszabadulás utáni magyar nyelvű lap megjelenésével kezdődött. Az ezután induló szakasz történetét pótolja Fábry Zoltán legújabb kötete (*Harmadvirágzás*. Szlovákiai magyar irodalmi adalékok. 1963.), mely magában foglalja az új irodalomról, az 1948—58-as időszak csehszlovákiai magyar könyvkiadásának „majdnem összes könyveiről szóló írásokat”. Kellemesen csalódik azonban, aki a könyvből csak a csehszlovákiai magyar irodalom problémáit reméli megismerni. Sellyei József és Forbáth Imre, Egry Viktor és Szabó Béla, Sas Andor, s a fiatal írónemzedék — Bábi Tibor, Cselényi József, Tózsér Árpád, Veres János, Ozsvald Árpád, Gyurcsó, Mács, stb. — műveinek elemzése mögé olyan világ-irodalmat mozgósító esztétikai elemzést, szellem- és irodalomtörténeti háttérrel vetít, amely általános érvényű irodalomtörténeti és műfajelméleti mondanóvá bővül. Amit a líráról, regényről és a novelláról mint műfajról ír, korunk megújuló irodalomelmélete számára is újat, eligazítót mondhat. „Az igényesség műfaja” című, a novellával mint műfajjal foglalkozó tanulmánya az esztétikai igényű kritikai esszé remeke, az irodalomkritika magasiskolája. Enciklopédikus világirodalmi műveltsége lehetővé teszi, hogy irodalomtörténeti, irodalomelméleti területeken is fölényes biztonsággal mozogjon és tudósi munkát produkáljon. Írásainak állandó jegyei: történetiség, virtuóz gondolati stílus, a társadalmi követelmény szempontjainak elsődleges alkalmazása. Minden művészi alkotás értékét azzal méri, mennyire szolgálja a humanizmus érdekeit, a társadalmi haladás ügyét. Valaki találoan „moralista-esztétikus”-nak nevezte el.

A magyar kritika válságát éli. Fábry Zoltán nevét nem véletlenül emlegetjük Gaál Gábor és Bálint György szellemi örökségének felelevenítése mellett. Megújulás csak innen, e példák követésétől várható.

Biztató jelek sejtetik, hogy a „harmadvirágzás” néven nevezett mai csehszlovákiai magyar irodalom reneszánszát éli. A tíz éves némaság után, az 1948-as „Új Szó” nagyon szolid kezdetet jelentett, a dogmatizmus éveit nem sokkal több lehetőséget hoztak az előző korszakhoz képest. A szocializmus

tragikus tévútjainak történetéhez szomorú adalék, hogy Fábry képesán szükség volt a „vox humana” revíziója. Megrendítőek Fábry e korszakból való, tántoríthatatlan eszmei hűséget, helytállást sugalmazó írásai. A következő tizedik év újabb lökést adott a humánus szellemének kibontakoztatásához. 1958 szeptemberében irodalmi lapot kapott a szlovenszkói magyarság. Fábry Zoltán betegágyából üzen, az elkésettség tudatával írja a kisebbségi magyar irodalom létének-nemlétének hamleti monológját, egy Ady-strófa „asszociációs kísérő zenéjével”:

„Indultok? jó ideje már bizony,
(Tartok veletek, váltig, holtig, persze)
Bízom egy kicsit és mégse bízom . . .”

Idézni kellene az egész tanulmányt, hogy minden értőt rádöbbsen a Fábry-képviselte szellemiség sorsára és történelmi szerepére. Ez válthatta ki Illyés Gyulából is a vallomást Fábry Zoltánról írván: „Legutóbbi könyve nem közönséges hatású. Ránk pirit, megszégyenít. Vagyis az író megint földadatot, harcot vállal . . .

A kép, amit Fábry Zoltán nyújt, nem derűs. De az írói tábor, melynek irányítása órá szállt, nincs híján sem tehetségnek, sem mondanivalónak. De ahogy Fábry szava ismét száll, ahogy az a „vox humana” erősödik, az sikert ígér, íróit is, eszmeit is.”

Csehszlovákiát múltja, jelenlegi helyzete, nagy történelmi szerepre predestinálta: vállalni a közvetítő szerepet a szocialista és a haladó nyugati kultúra között, s kialakítani a termékenyítő együttműködést a szocialista tábor szellemi életében. Prágából már sok kezdeményezés indult ez ügyben, bekapcsolódni a jövőt ígérő szép munkába, a szlovenszkói írók éltető feladata. „Nem kell nagyban semmi mást tenni — írja ez ügyben az útmutatást Fábry legújabb cikkében — mint amit kicsiben, hídvállaló közvetítőkként mi már megpróbáltunk, és szívvel és aggyal teljességben vállaltunk; a szomszédságnak, a rokonságnak, a rokónításnak — immár az egész szocialista szektort befogó nagyobb hatósugarú — realizálását.”

Az 1958-as szkepticizmust a múlt indokolta, de a jövő nem igazolta. Az Irodalmi Szemle az első magyar nyelvű irodalmi lap, mely nemhogy túlélte a négy—hatéves átlagéletkort, de hat év után megújult. 1964 januárjától havi folyóirattá alakult, s megújulásának első jegye: ankétot rendez „az irodalmi nemzetköziségről”. A jelek biztatóak, bízunk benne, hogy a hídszerep történelmi beteljesülése új korszakot hoz a szocialista tábor népeinek szellemi együttműködésében.

Varga Rózsa

VARGA ZOLTÁN: A SZÉCHENYI-ÁBRÁZOLÁS FŐ IRÁNYAI A MAGYAR
TÖRTÉNETÍRÁSBAN (1851—1918)

Budapest, 1963. Akadémiai Kiadó, 374 l. (Tudománytörténeti Tanulmányok III.)

Minden igazi történelmi nagyság a kor szükségleteinek felismerésében, megértésében s ezek győzelméért kifejtett erőfeszítésekben nyilvánul meg. A *Hitel*, *Világ* és a *Stadium* antifeudális programja, mely a reformmozgalom, az 1848-hoz vezető polgári átalakulás elindítója, a döblingi *Nagy Magyar Szatíra* abszolutizmus-ellenessége, s általában az emberi egyéniség, haza- s